

SÄDGÅSENS (ANSER FABALIS) STRÄCK ÖVER VÄSTMANLAND ÅREN 1970-1974

Per Olsson

Inledning och syfte

Under morgonen och förmiddagen den 23 april 1973 exkurrerade övertecknad tillsammans med Lars Lindell i Västerfärneboområdet. På förmiddagen uppehöll vi oss på Notudden i Fläcksjöns nordöstra del och mellan klockan 10 och 11 fick vi vara med om ett kraftigt sädgåssträck - sammanlagt passerade 259 fåglar. Bland dessa sädgäss fanns också en grågås, samt en för Västmanland ny art - en fjällgås.

Då jag tidigare hade hört att denna vår ca 1000 sädgäss restade vid Kvismaren (ca 20 km SO om Örebro) och bland dem en fjällgås, ringde jag på kvällen till Håkan Johannesson i Örebro. Han verifierade riktigheten av ovannämnda observationer av rastande gäss och meddelade dessutom, att han på morgonen den 23.4 hade sett ett större antal sädgäss sträcka mot nordost över Hjälmararen.

Med anledning av ovannämnda synnerligen intressanta iakttagelse av sträckande gäss i såväl Närke som Västmanland, bestämde jag mig för att försöka kartlägga sädgässens sträck över vårt landskap. Undersökningens syfte är att utforska sträckets omfattning, flyttningvägar, årsrytm och att försöka finna den faktor som utlöser sträckaktiviteten.

Ett upprop infördes i Västmanlands ornitologiska förenings stencil hösten 1973 och personliga kontakter togs med ornitologer som torde besitta uppgifter om sädgåssträcket över Västmanland. Dessutom kontrollerades de offentliga fågelliggare som finns vid Asköviken och Ängsö. Ett tiotal ornitologer runt om i Västmanland besvarade mina förfrågningar.

Artpresentation

Sädgåsen sträcker i betydande antal genom så gott som hela Sverige och det är därför just denna arten blivit den allmänt kända vilögåsen, vars legendariska plogformade flockar många svenskar någon gång sett styra norrut om våren eller söderut om hösten. Endast ett litet fåtal av dessa flockar rekryteras emellertid från sädgåsens svenska häckområden.

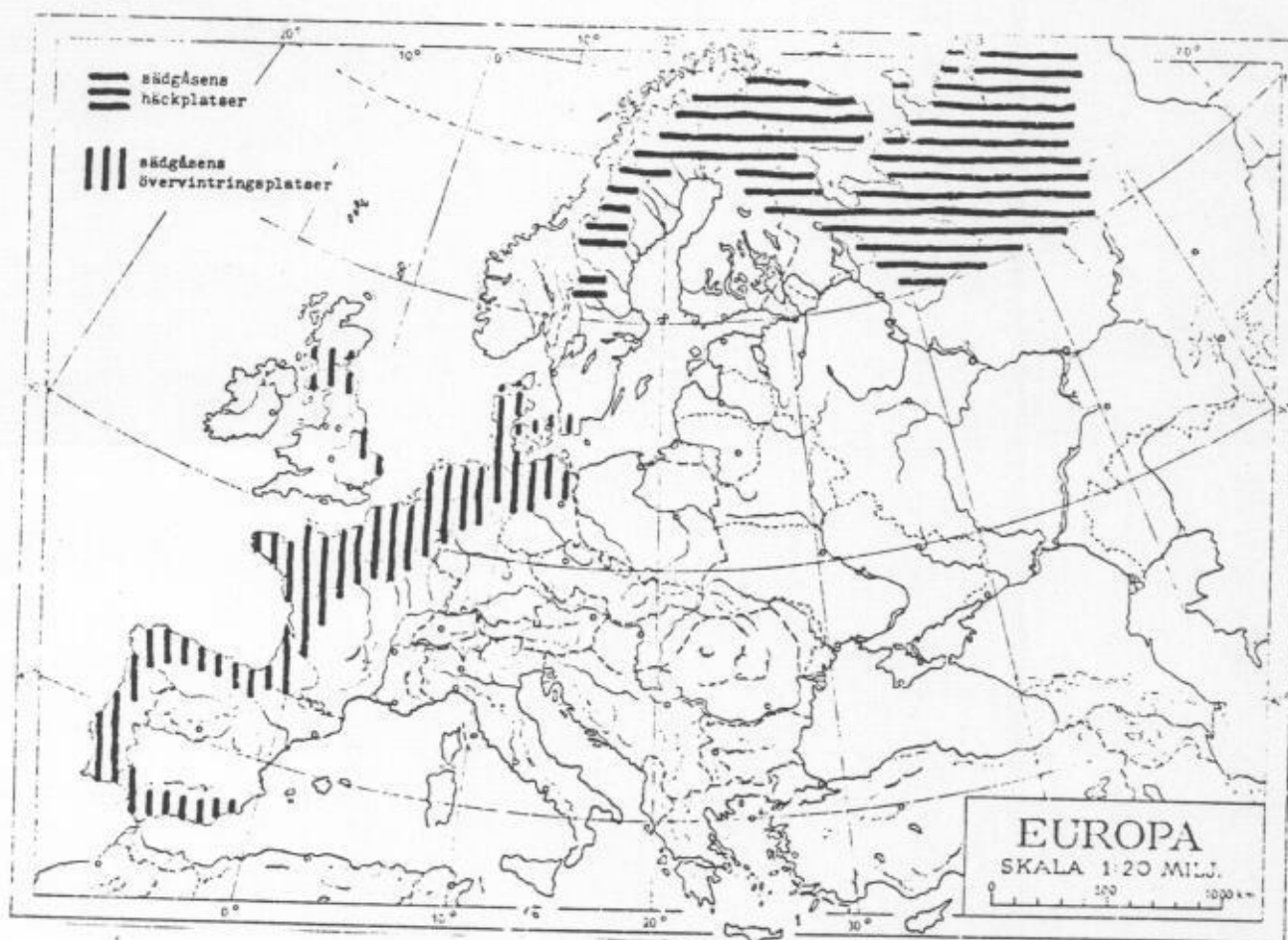
Sädgåsen är i Sverige företrädd av tre geografiska raser. Den ena är nominatformen som rätt och slätt kallas sädgås, den andra är spetsbergsgåsen och den tredje är tundrasädgåsen.

Sädgåsens nominatras (*Anser fabalis fabalis*) häckar i Sverige från Dalarna till Torne lappmark och därefter vidare österut till Ural. Det är huvudsakligen denna ras som berör Mellansverige på sin flyttväg. Övervintringsområdet ligger i Halland, Skåne och Västeuropa (se figur 1).

Öster om Ural tar ytterligare fyra raser vid (tundrasädgässen) och en av dessa, *Anser fabalis rossicus*, ses höstetid i Skåne.

Den västligaste sädgåsrassen, spetsbergsgås (*Anser fabalis brachyrhynchus*), häckar företrädesvis på Spetsbergen. Den uppträder höst och vår på Jylland och övervintrar i England, Holland, Tyskland och norra Frankrike.

De tre härövan nämnda raserna av sädgåås är svåra att särskilja i fält, men då tundrasädgässens sträck främst förmärks i Skåne och spetsbergsgässen har en västligare flyttningväg, kan man på goda grunder antaga att de gäss som ses sträcka över Västmanland tillhör nominatrasen.

Figur 1. Häcknings- och övervintringsplatser för sädgåsens nominatras (*Anser fabalis fabalis*).

Rastande sädgäss

Något kort om rastande sädgäss kan nämnas här, då de visar god korrelation med sträckets årsrytm.

Västmanland uppvisar mycket få "goda" rastlokaler för sädgäss. På våren har landskapet endast en rastlokal av betydelse, det är de ängs- och åkermarker som kallas Löten och är belägna strax öster om Västerfärnebo kyrka. Här rastar varje vår under ca tre veckor i början av april mellan 50 och 100 sädgäss. Dessa lämnar i regel området ungefär samtidigt med sträckets kulmen. På hösten rastar sällan något större antal gäss i landskapet. Ett undantag utgjorde dock hösten 1975, då ca 150 sädgäss under några veckor rastade vid Asköviken.

Sträcket

Flyttfåglars sträck har i långa tider intresserat människan. Frågeställningar som: Vart flyttar fåglarna? Hur kan de hitta vägen? osv har pockat på svar och är ännu till stora delar obesvarade. Till sin hjälp har fågelforskarna bl.a. tagit ringmärkningen, vilken har givit goda svar på var många fåglar har sina häckplatser och övervintringslokaler. För det gäller en så stor fågel som sädgåsen, vilken flyttar i stora flockar, kan dock rena fältobservationer tjäna som grund för vissa slutledningar.

Fältobservationer av sädgäss under våren över Västmanland ger sålunda klart svar på några frågor, nämligen 1) hur är sträcket riktat? och 2) vilken tid på våren sträcker gässen? För att börja med frågan om sträckets riktning kan sägas att nästan samtliga observatörer anser att de sädgäss de ser sträcka om våren flyger mot nordost. De slutledningar man kan göra i fält beror ju dock mycket på hur väl gässen ses och på hur väl hemmastadd med väderstrecken observatören är. Det hela belyses mycket klart av iakttagelser som gjordes den 23.4.73. Mellan kl 06 och 10 observerades då vid Lisjön 250 sädgäss med nordostlig riktning. Vid ungefär samma tid observerades vid Gnien resp. Fläcksjön samma antal fåglar sträckande mot NNO. Vid Gnien och Fläcksjön sågs också en fjällgås (*Anser erythropus*) tillsammans med de övriga gässen. Då dessa platser ligger på en linje dragen SSV-NNO kan man anse det säkerställt att det är samma gäss som har observerats vid de tre lokalerna. Dessutom såg Håkan Johannesson, Örebro, ett större antal gäss sträcka ut över Hjälmaran nämnda morgon och det förefaller sannolikt att det rör sig om samma fåglar. Vad som här nämnts kan även påvisas för tidigare år, men då slutsatsen synes så oöiskutabel avstår jag härifrån.

Ur rapportmaterialet kan vidare utläsas, att vid fyra observations-

tillfällen vid Asköviken, har observatörer uppgivit att gässen setts sträcka mot öster. Detta skulle i så fall tyda på att gässen skulle följa Mälarens kant, vilket ju inte synes helt osannolikt, men det är svårt att säga något därom då inga rapporter från östligare delar av Mälaren finns. Slutsatsen blir alltså att om våren sträcker sädgässen i uträglad NNO riktning över Västmanland.

Fråga 2, om vilken tid på våren sädgässen sträcker är enklare att utreda. Man ser i rapporterna att en kulmen nås under ett par dagar i slutet av april eller i början av maj. Sälunda nås kulmen 1970 2/5, 1971 1/5, 1972 29/4, 1973 23/4 och 1974 27/4. En kontroll i almanackan ger dock vid handen att samtliga dessa fem dagar råkar ha varit arbetsfria dagar. Detta faller sig ganska naturligt, då gässen tydligen har observerats av helglediga ornitologer. Eftersom dagsummorna har fåtts genom att summera antalet gäss sedda samma dag, naturligtvis minskat med de gäss som har observerats på olika platser och kan ha antagits vara samma, ger detta en skev bild av sträckket. Således blir vissa dagar klart överrepresenterade. Sammanfattningsvis kan dock sägas att tendensen verkar helt klar: sädgässträckket når en kulmen sista veckan i april eller någon av de första dagarna i maj.

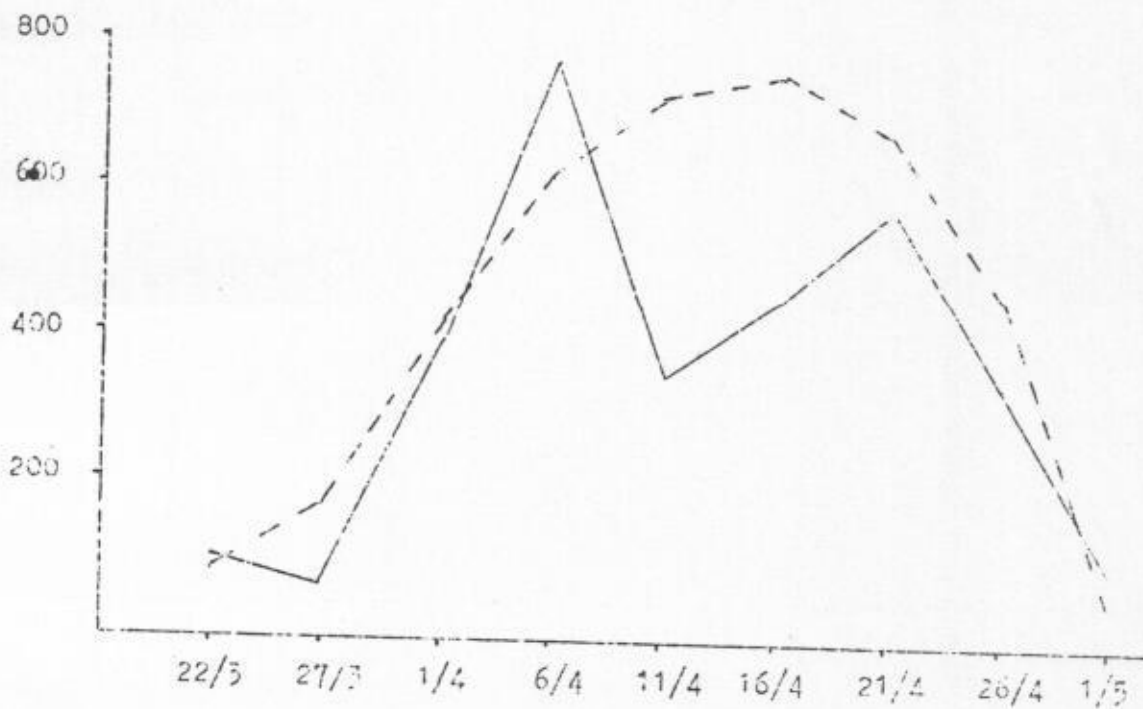
Ytterligare fyra frågor ska jag försöka besvara om vårsträckket, men här blir dock riskerna till felbedömningar större: 3) Följer gässen någon speciell route över Västmanland? 4) Hur många sädgäss passerar landskapet om våren? 5) Varifrån kommer de? och 6) Vad utlöser sträckaktiviteten?

Huruvida gässen följer någon speciell route på sin väg över Västmanland är svårt att säga. Visserligen föreligger de flesta till mig inrapporterade observationerna från landskapets mellersta delar, men om detta beror på att den ornitologiska aktiviteten är störst där, eller om gässen verkligen bara passerar över mellersta Västmanland, avstår jag från att fastslå. Det är dock känt att från Dalarna föreligger mycket få rapporter om sträckande sädgäss, så det förefaller troligt att åtminstone landskapets nordvästra delar besöks i mycket liten omfattning av sträckande gäss.

Genomsnittsvärdet för antalet sädgäss sedda på vårsträckket under femårsperioden blir 813 ex/år. Den högsta siffran står år 1972 med och den är 981 fåglar. Eftersom möjligheterna till dubbelräkning eliminerats (se ovan) är dessa siffror ett absolut minimum. Hur många fler gäss som sträckt är så gott som omöjligt att avgöra, men jag har svårt att tänka mig att fler än lika många till skulle ha passerat obemärkt. Slutsatsen måste alltså bli, att mycket lågt räknat 1000 sädgäss passerar Västmanland på våren.

Fråga nr 5, var gässen rastar innan de sträcker över Västmanland, blir också svår att besvara. Observationerna görs så gott som utslutande på förmiddagen, med tonvikten mellan kl 06 och 10. Om gässen lämnar sina rastplatser vid tiden för solens uppgång, dvs omkring kl 04, kan de ha flugit mellan 2 och 8 timmar. Om de håller en hastighet mellan 50 och 80 km/tim innebär detta att de kan komma från platser belägna mellan 10 och 60 mil från Västmanland, dvs hela Mellan- och Sydvästsverige. Den fjällgås som observerades, som en för Västmanland ny fågelart den 23.4.73 vid Gnien och Fläcksjön, kan antagligen spåras till Kvismaren. Där sågs nämligen en fjällgås mellan 24.3 och 21.4. Då detta leder tankarna till att en del av de gäss som ses i Västmanland kommer från Kvismaren, är det här på sin plats att jämföra med de kontinuerliga räkningar av sädgäss som görs vid Kvismaren.

I Kvismare fågelstations Årsskrift för 1972 finns följande diagram (Pettersson 1973):

Figur 2. Medeltalet rastande sädgäss vid Kvismaren i femdagarsperioder. Heldragen linje avser 1972, streckad 1971.

Dessutom har Jan Pettersson, Odensbacken, haft vänligheten att sända mig 1973 års räkningar:

datum	antal	datum	antal
5.3	2	2.4	720
6.3	57	4.4	745
17.3	25	6.4	650
18.3	300	7.4	450
19.3	500	20.4	700
23.3	935	21.4	570
31.3	1500	23.4	375

Han säger vidare att (en sista dagen, 23.4, sågs två stora flockar med ca 75 ex i varje och några flockar om 10 ex dra åt nordost, och efter den 23.4 har inga sädgäss observerats. Vid en jämförelse mellan observationerna i Västmanland och räkningarna vid Kvismaren verkar det troligt att åtminstone en stor del av gässen kommer från rastplatserna i Kvismaredalen.

Den sjätte frågan, om vad som utlöser sträcket, kan besvaras på följande sätt. För det första måste tiden på året vara den lämpliga. I början av april sträcker ju inga större mängder sädgäss, då de på häckplatserna skulle mötas av snö och is. I början av maj däremot börjar de norra delarna av Sverige, Finland och Sovjet att se betydligt gästvänligare ut. För det andra måste vädret vara gynnsamt och då är frågan: vad är gynnsamt väder? De "stora" sträckdagarna de sista fem åren har inträffat under väderperioder med mycket måttliga vindar. De sammanfaller också med ganska höga temperaturer. Tydligt sträcker gässen i vad vi brukar kalla "bra" väder och gärna samtidigt med att våren gör sig påmind på ett mera påtagligt sätt, i form av ljumma vindar och varma dagar. Slutsatsen får alltså bli att det ska ligga värväder i luften och att gässen då tror sig finna sina häckplatser beboeliga.

Vad som ovan sagts gäller nordsträcket och i stora drag gäller det omvända för sydsträcket. Några intressanta detaljer skall dock beröras.

Sträckets riktning om hösten är naturligtvis omvänd mot vårens, vilket bl.a. belyses av att den 17.9.72 sågs i Västerfärnebo 20 sädgäss sträcka mot SSV. Något senare samma dag sågs flocken passera Ramnäs (SSV Västerfärnebo). På hösten är sträcket mera jämnt fördelat, men med tyngdpunkten lagd på slutet av september.

Emellertid verkar det som om gässen endast i mindre omfattning passerar Västmanland höstetid. Hösten 1973 iaktogs dock 1250 gäss sträcka över landskapet, vilket möjligen kan antydva att sträcket de

övriga åren helt enkelt passerat oförmärkt.

Den om hösten utlösande sträckfaktorn är den för våren motsatta, dvs höstens definitiva ankomst. Så kan t.ex. sägas att hösten 1973, då sträcktoppen nåddes den 22.9, föregicks denna av ett kallluftsinbrott i norr och hårda nordliga vindar.

L i t t e r a t u r

- BLAEDEL, H. m.fl. 1967. Nordens fåglar i färg. Malmö.
- EDELSTAM, C. 1972. The visible migration of birds at Ottenby, Sweden. Stockholm.
- FALLANDER, B. 1973. Gässen vid Tåkern. Meddelande nr 8 (från) Tåkerns fältstation, s. 21-23. Stencil.
- PETERSON, R. 1955. Europas fåglar. Stockholm.
- PETTERSSON, J. 1973. Räkning av rastande sädgäss vid Kvismaren. Verksamheten vid Kvismare fågelstation 1972, s. 25-26. Stencil.
- ROSENBERG, E. 1953. Fåglar i Sverige. Stockholm.
- RUDEBECK, G. m.fl. 1962. Våra svenska fåglar i färg. Stockholm.
- Sveriges meteorologiska och hydrologiska instituts årsbok - åren 1970, 1971 och 1972.
- Vestmanlands läns tidning: väderrapporter 1973 och 1974.

Återfynd av ringmärkta kanadagäss

Thomas Skoglund

Den 18.8.74 observerade övertecknad bland 39 kanadagäss i Skanssjön, Hallstahemmar, minst 8 ex som bar färgringkombinationen vit-gul-vit på ene benet. Då Björn Ahlbom i "Meddelanden från VOF" 1974;1 omtalade att han färgmärkt gäss på några lokaler i Västmanland, tillskrev jag honom angående min observation. Jag kunde också avläsa numren på metallringarna på fem av gässen. De var 9215135, 9804625, 9804626, 9804641 och 9804659. Gässen som bar ringen med nummer 9215135 var märkt som pull i Västersjön 12.7.74 och 9804625, -26, -41 samt -59 är alla märkta som pulli (de två första) resp. fl/ad (de två sista) i Västersjön 20.6.73. Färgringkombinationen vit-gul-vit har använts enbart i Västersjön 1971 och 1974.

/Björn Ahlbom meddelar muntligen att under höstens jakt 1974 erhöles 19 återfynd, huvudsakligen kanadagäss märkta i Västmanland. De flesta av dessa fåglar sköts vid Glåpen resp. Gnien./